

МІФОМАГІЧНИЙ СВІТОГЛЯД СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ФЕНТЕЗІ

Статтю присвячено визначенню особливостей міфوماгічного світогляду українського фентезі на матеріалі роману Дари Корній «Гонихмарник» та повісті Володимира Арєнєва «Бісова душа, або Заклятий скарб». У пропонованій статті на основі аналізу, узагальнення й систематизації наукових джерел викладено погляди на жанрові ознаки та особливості міфопоетики українського фентезі, зокрема «слов'янського». Основний зміст дослідження становить аналіз часопросторових площин художнього світу українських авторів, відтворення образів дводушника-гонихмарника в романі Дари Корній та козака-характерника у творі Володимира Арєнєва.

Ключові слова: фентезі; низьке фентезі; міфوماгічний світогляд; міфологія; часопростір; характерник.

Фантастична література на сьогодні складає достатньо великий і потужний пласт світового літературного процесу. Нове тисячоліття формує новий світогляд, переглядає цінності. На думку Н. Савицької, до фантастики найчастіше звертаються «при втраті чітких суспільних та мистецьких орієнтирів або при незадоволенні існуючим порядком (суспільним чи світоглядним)» [6, с. 1]. При цьому, як відзначає Олена Сайковська, що фантастичне найчастіше позиціонується як підстава для створення нового культурного міфу, акцентується на трактуванні фантастичного як модифікації авторської міфотворчості.

Будь-яке художнє полотно є авторським повідомленням, головним інструментом для відтворення індивідуального світосприйняття. Водночас цікавим є, коли митець, звертаючись до вже існуючих міфологічних систем, творить власну міфологію, поєднуючи при цьому ірраціональні та реальні світи, наближаючи прадавні асоціації та коди до сучасного читача. На слушну думку Т. В. Жаданової, письменник поєднує різні міфологічні форми (античні, християнські, язичницькі, середньовічні тощо), надаючи їм історичного підтексту, що дозволяє досягти широкого художнього узагальнення та зробити міф актуальним для сьогодення [2, с. 17].

Фантастика як жанр вже отримала оцінки в українському літературознавстві, зокрема ґрунтовні дослідження представили Т. Бовсунівська, О. Ковтун, О. Стужук, О. Леоненко, Н. Логвіненко, М. Назаренко та інші. Про фентезі, як особливий різновид фантастики, заявляли С. Олійник, Н. Савицька, О. Стужук; А. Нямцу, О. Чернявська, Т. Жаданова, Т. Чернишова та інші. Аналізуючи фентезі, Т. Чернишова [11] спираючись на структуру оповіді, розмежовує наукову фантастику, що зображує можливе, та фентезі, що зображує неможливе, казкове, але в нашому світі. О. Стужук [9] вводить поняття фантастика-прийм та

фантастика-концепт, тлумачить фантастику як мета-жанр, і в межах фантастики-концепту виділяє три підгрупи текстів: власне фантастика, наукова фантастика та фентезі. О. Леоненко [4] стверджує, що наукова фантастика зорієнтована на майбутнє, досліджуючи людину й оточуючий світ, а фентезі – на минуле, репрезентуючи внутрішній світ сучасної людини. Дослідниця фокусує увагу на інтерпретації образів і мотивів української міфології у прозі Г. Пагутяк.

Окремі аспекти фентезі в художньому творі осмислювали О. Сайковська, С. Олійник, С. Хороб, Л. Романенко та інші.

«Слов'янське» фентезі у вітчизняному літературознавстві поки залишається поза увагою науковців, з'являються лише поодинокі розвідки. Воно виділилося в самостійний фантастичний жанр тільки наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття і ніби розвивається за власними правилами та логікою. На думку деяких дослідників слов'янське фентезі «сохраняет модель западных фэнтези, новым оказывается лишь псевдославянский колорит» [8]. О. Сафрон у науковому дослідженні «Слов'янське фентезі: фольклорно-міфологічні аспекти семантики» зазначає, що поетику «слов'янського» фентезі визначають закономірності, характерні для поетики чарівної казки, яка й формує композицію творів [8].

За словами польського письменника А. Сапковського [7], фентезі формується на ґрунті рідної міфології. Натомість в українській фентезійній літературі джерелом авторських світів стають перш за все кельтський, скандинавський, французький фольклор, середньовічні легенди (зокрема твори Г. Л. Олді, М. та С. Дяченків, Ф. Чешка, В. Арєнєва тощо).

Звернення письменників до жанру «слов'янського» фентезі можна розглядати як спроби поновлення авторитету власного міфологічного коріння. В

українській фентезійній традиції поки маємо небагато творів, побудованих на ґрунті слов'янської міфології. Можна виділити дві тенденції: 1) використання окремого міфологічного або легендарного персонажа, уведеного до реального світу, де він виступає чужаком або «іншим» (Дара Корній «Гонихмарник»); 2) використання цілого комплексу міфологічної світобудови, яка отримує нові інтерпретації (Володимир Арєнєв «Бісова душа, або Заклятий скарб»).

Авторський фентезійний світ має бути переконливим, правдивим, тому має бути прописаний досить детально. Отже, становить інтерес побудова часопросторових площин художнього світу, відтворених у романі «Гонихмарник» та повісті «Бісова душа, або Заклятий скарб».

Дара Корній повістування переносить у сучасний реальний світ, у якому життя звичайних людей несподівано перетинається з магічною силою людей, які керують блискавками та хмарами (горизонтальна площина). Події у романі Дари Корній «Гонихмарник» відбуваються, головним чином, у місті Львові та Карпатах. Та поступово (ніби у ві сні) автор переносить нас ще й в іншу площину – безчасся, до воріт Чистилища, де зустрічається з Дідом, Воротарем та Юрком. Це місце – де ти змушений зупинитися, дослухатися. Саме там вона відшукує відповіді на свої головні запитання, саме там вчиться спокою та мудрості.

Часопростір «Бісової душі» складніший. Звертаючись до «епохи умовного середньовіччя», часів козацтва, автор перш за все трансформує уявлення наших пращурів про чітку структуру світу – Яв, Нав та Вирій, між якими пересувається за допомогою темної веселки (вертикальна площина). «Поруч тягнулась до неба веселка. Її могутній кістяк переливався, вилискував чорним – і цезав десь у високості. Ярчуків примарилося: лезо веселки стиха, ледве чутно співає гнітчий гімн ночі...» [1, с. 44]. Письменник попереджає читача про неможливість керування світами, для цього в людини немає сил. Веселка – «мінлива і злотворча, ніколи не вгадаєш, куди вона тебе закине» [1, с. 49].

В. Арєнєв дещо переосмислює, ускладнює, деталізує народні уявлення, відтак формує оригінальну мапу світу. У Яві живуть люди. Після смерті душа потрапляє на Господній шлях, що знаходиться посеред Рівнини передсмертя, у світі померлих – Наві, де або вирушає далі «за виднокрай», або перероджується у нове створіння – демона (мавку, водяника, кікімору, чугайстра тощо). Вирій «знаходиться поряд із Яв'ю, але наче й під нею» [1, с. 47]. «Та нечисть, душі неспокоєні, здатні сновигати між Вирієм і Яв'ю, а приманюють їх сюди непевні їхні спогади, бажання, яким не дано збутися» [1, с. 48]. Проявитися можна і кризь Золоті Джерела, якими Ярчук мандрує світами. «У Нав частіше навідувався, душі проводжав, аби дійшли без пригод. У Вирії також часто бував, але не задля розваг (які вже тут, справді, розваги), а з необхідності» [1, с. 94].

Застосовує Володимир Арєнєв й ще один прийом фентезійної літератури – квест. Ярчук разом з Миколкою та вовкулакою Степаном мають подолати довгий шлях, розгадуючи загадки, оминаючи при цьому купу

перепон та пасток, які влаштувала для них нечиста сила.

Український народ має давню й багату історію, яка починається з часів, коли велику силу мала магія, що було природною вірою, природним способом життя. Народне світосприйняття українців неможливо уявити без віри в темних духів (демонологію), породжених нечистим. Та за народними уявленнями, людина постійно контактує з духами, співає з ними, хоча й дотримується певних правил поведінки (забобонів). У світі, намальованому Дарою Корній у «Гонихмарнику», представник демонів є неоднозначним. Дводушник, темна душа, небезпечний. Він успадкував родові прокляття і став градобором (тим, що може керувати погодою, викликати дощі). «Дводушник... то напівлюдина, напівнечистий. Часто він допомагає, приганяючи під час посухи хмари, як от тепер, але буває, що принадує град і грози, навіть смерч» [3, с. 62]. «Усередині тіла одної людини живе дві душі, одна з яких зайда, і не мислю, що створена Богом. Нема ніц гіршого від роздвоєння душі» [3, с. 74].

Як правило, автори фентезі важливу інформацію подають у вигляді легенд, переказів, розшифрування давніх книг. Носієм народних уявлень про дводушників у романі постає Алініна бабуся, яка розповідає повір'я про походження гонихмарників, які у боротьбі між небом і землею склали «мир між собою і тим другим світом» – Володарем Хмар, добровільно прийнявши другу, демонічну, душу. Тепер вони сплачують велику ціну – жінка, яка народжує хлопчика від Гонихмарника, після пологів вмирає. Крім того, вони живляться жагою й хіттю, висмоктують з жінки всю любов.

Наомість бабуся й дає надію, стверджуючи: «Світ, дитиночко, не чорно-білий. То, що вчора здавалось добром, легко може стати нині злом, і наоборот тоже буває...» [3, с. 74]. Будь-якого автора, як і читача, передусім цікавить становлення героя, його духовне зростання, прийняття себе. Сашко-Гонихмарник заради кохання бореться із своєю темною стороною. Бореться за любов і душу коханого й Аліна, вигнавши з Кажана другу душу почвари Гонихмарника, зрікаючись при цьому кохання.

Дара Корній не порушує закони жанру фентезі. Дж. Р. Р. Толкін переконаний у необхідності щасливого закінчення: «Я майже готовий стверджувати, що щасливий кінець повинна мати усяка закінчена казка. В крайньому разі, я сказав би, що якщо істинною формою драми, її вищою функцією, є трагедія, то стосовно чарівної казки слушне прямо протилежне» [10, с. 295]. У «Гонихмарнику» викликає великий інтерес несподіване зображення авторкою Бога – Діда. Це старий козак з обсмаленим оселедцем, люлькою в зубах, який частенько бере в руки кобзу і співає пісні, в яких «нема відчаю чи безнадії, хіба що трохи журби» [3, с. 325]. Саме він, переконавшись в щирості почуттів Аліни й Кажана, дозволяє їм зустрітися в «новому» житті, при цьому, що важливо, не порушивши клятви.

Головним героєм повісті В. Арєнєва «Бісова душа, або Заклятий скарб» є Андрій Ярчук – козак-характерник. Запорізькі козаки-характерники були

втіленням сили, мужності, непереможності українського воїна-захисника. Вони були овіяні ореолом таємничості і серед «своїх», і серед «чужих». Наші предки наділили характерників надприродною силою, вмінням лікувати та рятувати від смерті, здатністю перекидатися на тварину у разі небезпеки тощо. «Це був не тільки маг від природи, а навіть трошки вище, – людина, яка з'єднувалася з природою. Керований він був матінкою-Землею, тією, де народився» [5, с. 4]. Попри це перед нами Андрій постає у сумнівах та спогадах, його мучать видіння, він наче відчуває смерті тих, кому вкоротив віку: «А Ярчукові раптом примарилося, що не глечики це, а голови, ним за довге життя порубані, – погойдуються на соломі, підморгують злими очима: «Рубав ти нас, старий дурню, та не доруав! Ось ми, живі, цілісінкі – що з нами станеться?!»» [1, с. 20]. Старий козак прагне знайти спокій та відпочинок у монастирі, відмолити гріхи, адже у нього немає «прямої дороги до Бога». Тут автор апелює до християнського розуміння гріха, адже на-

віть коли Андрій рятував інших, він був пов'язаний із нечистою силою, а отже мав бути покараний.

Тут автор змальовує яскраву картину провідів Андрія Ярчука до монастиря, які влаштовують козаки за традицією.

Та до Андрія завітав гість з проханням, в якому не може відмовити, бо був колись врятований від смерті, і тепер має віддати борг, незважаючи на темне походження рятувника. Знову постає питання вибору – гріх за зв'язок з нечистою або борг, який має сплатити. Андрій відправляється у далеку подорож, з метою заховати скриньку. Скринька виявляється своєрідною «скринькою Пандори», яка містить те, «чого не побачиш оком, не торкнешся руками, але до чого завжди лине душа» [1, с. 203].

Отже, в обох творах традиційно постає одвічна опозиція «добро – зло», але ця боротьба переходить ще й у внутрішню площину, піддаючи сумніву існування суцільного добра та абсолютного зла. Елементи язичницької слов'янської міфології поєднано з християнськими цінностями.

Список використаних джерел

1. Арєнев В. Бісова душа, або Заклятий скарб : Повість-фантазія / Володимир Арєнев. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2013. – 220 с.
2. Жаданова Т. В. Християнське фентезі у творчості К. С. Льюїса : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.01.04 / Т. В. Жаданова. – Харків, 2010. – 20 с.
3. Корній Дара. Гонимарник / передм. Люко Дашвар./ Дара Корній. – Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2010. – 336 с.
4. Леоненко О. Жанр фентезі в українській прозі кінця ХХ – початку ХХІ століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / О. Леоненко ; Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2010. – 19 с.
5. Романенко Л. В. Художня трансформація образу козака-характерника в трилогії Володимира Рутківського «Джури» / Лідія Романенко // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету: Сер. Філологія. Збірник наукових праць. – Вип. 16. – Одеса : Міжнародний гуманітарний університет, 2015. – С. 40–42.
6. Савицька Н. С. Сучасна фантастична література України й Росії [Електронний ресурс] / Н. С. Савицька. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvmdu/Fil/2010_6/18.htm.
7. Сапковський А. Пируг, или Нет золота в серых горах / А. Сапковський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://royallib.ru/read/sapkovskiy_nedgey/pirug_ili_net_zolota_v_serih_gorah.html/.
8. Сафрон Е. А. Становление жанра «славянской» фэнтези в русской литературе XVIII в. (на материале произведений В. А. Лёвшина, М. И. Попова и М. Д. Чулкова) / Елена Сафрон // Научный журнал КубГАУ. – 2011. – № 73(09). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ej.kubagro.ru/2011/09/pdf/21.pdf>.
9. Стужук О. І. Художня фантастика як метажанр (на матеріалі української літератури ХІХ–ХХ ст.) : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.01.06 / О. І. Стужук. – Київ, 2006. – 18 с.
10. Толкиен Дж. Р. Р. О волшебных сказках // Утопия и утопическое мышление : антология зарубежн. лит. / Пер. с разн. яз. / Сост., общ. ред. и предисл. В. А. Чаликовой. – М. : Прогресс, 1991. – С. 277–299.
11. Чернышева Т. А. Природа фантастики / Т. А. Чернышева. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1984. – 336 с.

Е. В. Евмененко,

канд. філол. наук, доцент, Мариупольский государственный университет, г. Мариуполь, Украина

МИФОМАГИЧЕСКОЕ МИРОВОЗЗРЕНИЕ СОВРЕМЕННОГО УКРАИНСКОГО ФЭНТЕЗИ

Статья посвящена определению особенностей мифомагического мировоззрения украинского фэнтези на материале романа Дары Корний «Гонимарник» и повести Владимира Арєнева «Бисова душа, или Заклятый скарб». В предложной статье на основе анализа, обобщения и систематизации научных источников изложены взгляды на жанровые признаки и особенности мифопоэтики украинского фэнтези, в том числе «славянского». Основное содержание исследования составляет анализ хронотопа художественного видения украинских авторов, анализ образов двоедушника-градобора в романе Дары Корний и козака-характерника в произведении Владимира Арєнева.

Ключевые слова: фэнтези; низкое фэнтези; мифомагическое мировоззрение; мифология; хронотоп; характерник.

MYTHO-MAGICAL WORLDVIEW OF MODERN UKRAINIAN FANTASY

Any artistic work is author's message, the main instrument to show individual perception of the world. At the same time it's interesting when the author, referring to already existing mythological systems, creates his own mythology through a combination of irrational and real worlds, bringing ancient associations and codes for the modern reader. The article is devoted to determination of features of mytho-magical worldview in the Ukrainian model of fantasy – novels of Darina Korniy "Honihmarnic" and Volodimir Arenev "Besova dusha or Zaklyaty skarb". The main content of the research is the analysis of chronological grounds of artistic world, reproduced in the mentioned above novels. Dara Korniy transfers the story to the modern real world in which the lives of ordinary people unexpectedly intersects with the magical powers of people who control the lightning and ghosts (horizontal grounds). But Volodymyr Arenev turns to "the epoch of so-called middle ages", the time of the Cossacks, firstly transforms ideas of our ancestors about a clear structure in the world – Jav, Nav and Vyriy (vertical grounds). Special attention is paid to the interpretation of Ukrainian mythology, the reconstruction of images of dvodushnik-honihmarnik in Darina Korniy's work and Cossack-haracternik in Volodimir Arenev's work. In both novels it is traditionally raised the constant opposition of "good – evil", but this fight goes more and in the inner world, questioning the existence of absolute good and absolute evil. The basis of creating an artistic world of Ukrainian fantasy remains a myth, which forms the particular worldview of the writer.

Key words: fantasy; low fantasy; mytho-magical worldview; mythology; time space; haracternik.